

Олена Бетлій

**ВИВЧЕННЯ ПРОСТОРУ:
методологічні засади викладання курсів
з ментального картографування
та міських студій**

«Історія відбувається не лише в часі, але й у просторі» – таким є гасло істориків, які зробили простір предметом своїх досліджень. Їхній доробок включає праці, присвячені як вивченню взаємодії людини/суспільства з фізичним простором, так і аналізу уявлень про простір, що їх сконструйовано в певній культурі. Відтак, за специфікою проблематики ці дослідження можна поділити на ті, що пишуться під парасолькою просторової історії (фокус уваги на фізичному просторі), й ті, що виконуються з використанням методологічного інструментарію ментального картографування (фокус на символічному просторі). Оскільки історичні дослідження за визначенням не можуть послуговуватися винятково однією методологічною рамкою, то й у випадку досліджень простору ми говоримо про застосування розробок суміжних історіографічних напрямків, насамперед соціальної та культурної історії. Окрім того, історик, який вийшов на дане дослідницьке поле, повинен орієнтуватися у підходах, що їх розробляють, зокрема, географи, соціологи, архітектори, літературознавці, філософи, урбаністи, які так само працюють із простором. Коли ж ідеться про методи досліджень, то тут до критичного аналізу джерел, який студенти-історики опановують від перших років навчання, додаються й такі, як контент-аналіз, дискурс-аналіз, семіотичний аналіз, метод деконструкції та ін., що дозволяє систематизувати

та інтерпретувати інформацію, отриману з наративних чи візуальних джерел.

Для того, аби ознайомити студентів зі специфікою розглянутих підходів, було розроблено два курси: «Ментальні мапи європейського простору: погляд ХХ ст.» (для студентів бакалаврської програми з історії) та «Міські студії» (для студентів магістерської програми з історії). Тематичне наповнення обох курсів визначено з урахуванням особливостей навчального плану кафедри історії Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Ментальні мапи європейського простору: погляд ХХ ст.

Зазначений курс є вибіркоким для студентів 4-го року навчання бакалаврської програми з історії (обсяг 20 год. лекційних, 20 год. семінарських занять). Уперше його було прочитано мною у 2007/2008 н.р., і відтоді він користується популярністю серед студентів. За цей період чимало змінилося в самому дослідницькому напрямку. Його проблематика викликала жвавий інтерес науковців наприкінці 2000-х, спад зацікавлення на початку 2010-х і нове зростання уваги після 2014 р. Ці стадії були пов'язані з пошуком або браком пошуку відповідей на зміни у сприйнятті простору після падіння Берлінського муру та переосмислення європейських кордонів внаслідок об'єднавчих процесів у ЄС. Також вони були переплетені з «просторовим зсувом» в історичних дослідженнях цього періоду. Як наслідок, постала та література, на основі якої студенти можуть навчитися «роботі із простором». Вона лягла в основу семінарських занять і залишилась практично незмінною протягом цього часу, ставши уже класикою зазначеного жанру.

Отже, метою курсу є ознайомити студентів з основними підходами та методологією, що їх використовують у рамках такого дослідницького напрямку, як «ментальне картографування». З огляду на мету і наповнення курсу він за характером є дослідницьким, а не пропедевтичним. Відтак, семінарські заняття розроблено таким чином, щоб спонукати студентів ґрунтовно прочитувати запропоновані тексти і критично їх обговорювати, а не переказувати під час дискусії. Прослухавши курс,

вони мають знати основні тексти та підходи, що їх використовують у дослідженнях з ментального картографування, простору й ідентичностей, а також уміти застосовувати вивчений теоретичний матеріал у власних дослідженнях, самостійно добирати теми і писати розвідки в царині ментальних мап. Загалом же курс спрямовано на те, аби студенти, прослухавши його, були здатні писати власні дослідження у рамках напрямку ментального картографування та використовувати його підходи при аналізі дотичних тем.

При визначенні тематичного наповнення курсу до уваги бралася проблематика уже прослуханих студентами курсів з історії Європи, Центрально-Східної Європи та України. Фактографічна ерудиція з цих дисциплін є необхідною передумовою для успішного засвоєння подальших теоретичних підходів.

Лекційні заняття з курсу розроблено таким чином, щоб ознайомити студентів як з методологією та поняттєвим апаратом досліджень, так і з дискусіями про Європу та її регіони від Античності до сучасності. Зокрема, увагу приділено визначенню понять, якими може послуговуватися дослідник: «ментальна карта», «символічна географія», «історичний регіон» тощо. Детально розглядаються суміжні студії, присвячені вивченню ідентичностей, образів (імагологія), кордонів. Це дозволяє ввести у дискусію окреслення таких термінів, як «ідентичність», «образ», «стереотип», «кордон», «пограниччя», «фронтир», а також проаналізувати на їхніх прикладах дискурс іншування.

При викладанні цього теоретичного блоку видавалося важливим, аби студенти зрозуміли дослідницьку перспективу напрямку і практичне застосування отриманого знання. З цією метою їм пропонується виконати окремі завдання. Наприклад, при ознайомленні з поняттям «ментальна мапа» можна запропонувати намалювати свій маршрут від пункту А до пункту Б, або пояснити, чому вони обрали НаУКМА для навчання, або ж намалювати власну карту Києва. При поясненні концепту «символічна географія» завданням може стати відповідь на питання, що вони можуть сказати про певну країну. Для ілюстрації того, якими є дослідницькі можливості імагології, варто запропонувати аналіз соціологічних опитувань про ставлення до інших країн/націй, або ж уривків із художньої

літератури та преси. Аналізуючи на семінарах відповіді одне одного, студенти починають розуміти складові дослідницького напрямку, схоплюють, на що треба звертати увагу, які аспекти фіксувати та як їх інтерпретувати, до чого ми далі повернемося.

Після ознайомлення студентів з теоретичним підґрунтям дослідницького напрямку можна переходити до дискусій щодо Європи та європейського простору. У цьому блоці ми розглядаємо Європу як дискурс та зупиняємося на основних етапах конструювання її образу – від географічного поняття в Античності до політичної та культурної цілості на початку XXI ст. Це включає в себе обговорення того, як визначалися європейські кордони, в протиставленні до кого та у самоідентифікації з ким творилася суть європейської ідентичності впродовж століть. Для кращого засвоєння матеріалу студентам пропонується ознайомитися з візуальними репрезентаціями (насамперед мапами) Європи від Середньовіччя до сьогодні. У підсумку вони повинні знати, як конструювався дискурс континенту, і вміти аналізувати образи Європи та її «інших» у тих текстах, де автори намагаються дати відповідь на питання «Європа – це...». Засвоєнню матеріалу цього блоку також сприяють відповідні тематичні семінарські заняття, під час яких ведеться дискусія про орієнталізм, винайдення Балкан та Східної Європи, Росії як «Іншого», Європи тощо.

Завершальний тематичний блок лекційних занять присвячено внутрішньому поділові Європи на регіони. Зокрема, з огляду на те, що кафедра спеціалізується на вивченні історії Центрально-Східної Європи, ми концентруємося насамперед на тому, як визначався цей регіон від початку XX ст. Тут ми розглядаємо такі концепції, як «Mittleuropa», «Нова Європа», «Центрально-Східна Європа», «Центральна Європа». При цьому важливо пояснити генезу та особливості кожного концепту, звернувши увагу на тих, хто його розробляв. Студенти мають зрозуміти, у чому полягав внесок істориків, інтелектуалів, письменників, поетів і політиків до позиціонування окремішності певного регіону впродовж міжвоєнного та повоєнного періодів. Зокрема, ключовими темами тут слугуватимуть: інтелектуальний доробок Оскара Галецького; паризька «Культура» як репрезентація Центрально-Східної Європи; дискусії

про Центральну Європу 1980-х років; спроби визначити особливості центральноєвропейської культури на сторінках інтелектуальних часописів; гасло «повернення до Європи» після 1989 р. та ін. Окрему увагу варто приділити темі «Україна у символічному картографуванні», під час розгляду якої буде обговорено концепцію «Україна між Сходом і Заходом» та продискутовано регіональні ідентичності й способи конструювання європейської ідентичності України.

Підсумком лекційної частини курсу є огляд сучасних дискусій про Європу та її майбутнє. Зокрема, розгляд питання про використання європейського минулого як «Іншого» при конструюванні сучасних та майбутніх образів Європи дозволить, серед іншого, зосередитись на проблемах, пов'язаних із кризою європейської ідентичності на початку XXI ст., пошукові відповіді на питання, що саме визначає європейськість (культура чи критерії?), окресленні нових візій європейського майбутнього, поясненні, чим відрізняється ідентичність ЄС від ідентичності Європи.

Як уже зазначалося, закріплення лекційного матеріалу та поглиблене вивчення окремих тем відбувається під час семінарських практичних занять. Їх розроблено таким чином, щоб дати студентам можливість навчитися критично прочитувати літературу та аналізувати візуальні джерела, пропонувати теми власних досліджень у рамках дисципліни. Семінари відбуваються у форматі дискусії про прочитані тексти, що сприяє не тільки кращому опануванню літератури, але й розвитку навичок ведення дискусії, аргументуючи свою думку, а не переказуючи прочитане. Завдяки цьому студенти беруть активну участь в обговоренні впродовж усього заняття, уважно стежать за дискусією, вчать ставити питання одне одному, висловлювати контраргументи, критично аналізувати матеріал.

Перше семінарське заняття зазвичай присвячено методології дослідження. Тут студенти читають про дослідницький напрямок, добирають приклади з рекомендованих веб-ресурсів, а також переглядають і аналізують художній фільм. Зокрема, їм може бути запропоновано самостійно переглянути фільм «Wag the dog» (1997) та дати відповіді на такі питання: «свій»/»чужий» у фільмі; образ Албанії; конструювання

американської ідентичності; масове традицієтворення. Очікується, що при аналізі фільму вони використають знання, отримані при прослуховуванні інших курсів, зокрема з націєтворення.

Наступна семінарська тема – це «Фронтир як простір для творення культури “Свого”/“Іншого”». Вона дозволяє під час заняття зупинитися на історіографічних дискусіях про «фронтир» в американській історичній науці; про «фронтир»/«кордон»/ «прикордоння» у сучасних дослідженнях простору; про Україну та її пограниччя. Окрім того, варто запропонувати студентам самостійно підібрати візуальні приклади для ілюстрації дискусії про культури пограниччя (наприклад, українського).

Після методологічного блоку доцільно перейти до детальнішого ознайомлення з працями, що їх присвячено уявленням про окремі регіони. З цією метою студентам пропонується ретельно прочитати вступні частини до вже хрестоматійних досліджень: Едварда Саїда «Орієнталізм», Ларі Вульфа «Винайдення Східної Європи. Мапа цивілізації у свідомості епохи Просвітництва», Марії Тодорової «Уявляючи Балкани». Питання, адресовані студентам, доцільно сформулювати так: уявна географія як предмет міждисциплінарних студій; джерельна база ментального картографування; поняття «Орієнт», «Балкани», «Східна Європа», «цивілізованість», «відсталість», «варварство», їх зміст і основні характеристики; порівняння підходів та концепцій авторів. Аби з'ясувати, чи студенти засвоїли матеріал, варто дати їм завдання представити проект вступної частини до дослідження з ментального картографування (прописати такі пункти: назва дослідження, мета, завдання, орієнтовні типи джерел, орієнтовна література).

У зв'язку з важливістю та значенням тексту Едварда Саїда для розвитку студій, його доробку видається доцільним присвятити ще один, окремий семінар. На ньому передбачається обговорення не стільки окремих розділів «Орієнталізму», скільки зосередження на дискусіях про критику, рецепцію та спадок запропонованого Саїдом підходу. Це дозволить студентам краще зрозуміти концепцію автора і побачити, як можна її ілюструвати на прикладі історичного матеріалу, а також ознайомитися з дискусіями про орієнталізм/орієнталістику в академічному дискурсі. Аплікувати ж підхід Саїда вони можуть, аналізуючи

самостійно підібрану публікацію, присвячену висвітленню подій в регіоні в українських ЗМІ.

Окреме семінарське заняття варто присвятити ретельному аналізу доробку Івера Ноймана. Адже якщо «Орієнталізм» зосереджено голов-но на уявленнях британців і французів про Орієнт, то праці Ноймана дозволяють простежити генезу уявлень європейців про Росію та Росії про Європу. Окрім того, вони показують, як можна працювати з концептом «Іншого», аналізуючи міжнародні взаємини та питання регіональної безпеки.

Від розмови про Росію як «Іншого» Європи доцільно перейти до розгляду уявлень Заходу про Балкани. З цією метою черговий семінар можна зосередити довкола вивчення уже згаданої монографії Марії Тодорової, або ж, спираючись на попереднє ознайомлення студентів з її концепцією, запропонувати до прочитання тексти, що репрезентують протилежні сторони. Відтак, дискусія може точитися про те, як Балкани та Захід уявляють одне одного. Наприклад, вартими уваги є тексти Роберта Каплана про Балкани, які стали одним із джерел інформації про регіон насамперед у США під час югославських воєн початку 1990-х років. Добрим прикладом того, як сприймали Європу та загалом Захід у той самий період мешканці регіону, слугує щоденник Озрена Кебо «Сараєво для початківців», нещодавно перекладений українською. Додатково можна запропонувати переглянути відповідні тематичні лекції чи інтерв'ю. У підсумку семінар матиме дослідницький характер, адже від студентів вимагатиметься не тільки показати, що вони зрозуміли прочитані тексти, але й зуміли використати їх як джерела для ширшого дослідження «Балкани vs Захід: уявляючи одне одного».

Ще однією темою, при аналізі якої студенти можуть продемонструвати розуміння матеріалу та дослідницькі навички, є «Образ “комуністичної” Східної Європи в публіцистиці та кіно». У рамках семінарського заняття їм пропонується проаналізувати щонайменше один з розділів книги Славенки Дракуліч «Як ми пережили комунізм і навіть сміялися» та фільм «Good bye, Lenin!» (2003). При обговоренні цих матеріалів окрему увагу варто зосередити на аналізі концептів «ностальгія»/ «остальгія», які можуть використовуватися в дослідженнях ментальних мап.

Загальна ж мета семінару – показати, як конструюється образ регіону вихідцями з нього, як вони репрезентують його побут та якими складовими наділяють його «інакшість» наприкінці ХХ ст.

Підсумковий семінар варто присвятити дослідженням західних істориків із аналізом ментальних мап державних діячів у міжвоєнний та повоєнний періоди (серію видано за редакції Стівена Кейсі та Джонатана Райта). Такі тексти показують додаткову перспективу використання поняття «ментальна мапа» як категорії аналізу при вивченні міжнародної політики та рішень, що ухвалюються на міжнародній арені й відповідно до яких визначається доля держав. Завдяки цьому студентам можна додатково нагадати про концепти та показати схему реконструкції «ментальної мапи» державного діяча, зупиняючись на вивченні його біографії, мережі контактів, отриманої освіти, висловлених поглядів тощо.

Курс завершує презентація дослідницьких групових проєктів із дослідженням образу Європи/України/певного регіону в конкретному джерелі. Тему належить узгодити з викладачем не пізніше 4-го навчального тижня. Очікується, що в такій роботі студенти зможуть продемонструвати опанування теоретичного матеріалу, розуміння специфіки запропонованого до вивчення напрямку досліджень, обізнаність щодо відповідних методів аналізу джерел, уміння визначати завдання проєкту, підбирати джерела та літературу, вдосконалювати навички роботи в дослідницьких групах. Такий тип роботи допоможе підготувати студентів не тільки до наукової діяльності, але й до виконання аналітичної роботи після завершення університету в журналістській та експертній сферах, у ділянці політичних консультацій тощо.

Міські студії

Цю дисципліну можна вважати своєрідним продовженням курсу з ментальних мап та підсумком вивченого студентами матеріалу при прослуховуванні курсів з модерної історії. Адже міські студії вбирають у себе як теоретичні дискусії про простір, так і знання різних аспектів розвитку людства від початку ХІХ ст. Фокус на містах дозволяє зробити розмову про фізичний та уявний простори предметнішою, а обізна-

ність з політичною, соціальною та культурною вітчизняною і західною історією уможливають сприйняття запропонованого матеріалу. Упровадження даного курсу в програму стало відповіддю на дедалі зростаючу популярність в академічному світі міських студій загалом та міської історії зокрема, викликану реаліями сучасного урбанізованого світу. З огляду на це метою курсу є ознайомлення слухачів з основними підходами, що їх використовують у дослідженнях міської проблематики, та тенденціями розвитку міст від початку XIX ст. до сьогодні.

Перед прочитанням цього курсу варто взяти до уваги, що його зміст може бути складним для сприйняття студентами. По-перше, міська теорія увібрала в себе величезний спектр теоретичних розробок від марксизму до неолібералізму та проблематик від містопланування до обживання міського простору, тобто обсяг нового знання буде за означенням дуже великий. По-друге, більшість матеріалу присвячено містам, у яких студенти не були, а тому для кращого сприйняття ними прочитаних текстів, насичених прикладами, треба підбирати додаткові візуальні матеріали (наприклад, документальні фільми). Відтак, наповнення курсу варто адаптовувати під відповідну групу, яка його слухатиме.

Як і у випадку з курсом «Ментальні мапи», лекційні заняття будуть присвячені тому, щоб послідовно та систематизовано ознайомити студентів з основними тенденціями розвитку напрямку, а семінарські – поглибленому вивченню окремих проблем та питань (загальна кількість лекційних годин – 22, семінарських – 28). Подібними є й завдання курсів: навчити студентів вільно орієнтуватися в теорії та набувати здатності застосовувати її на практиці як у наукових дослідженнях, так і в урбаністичних проектах поза академічним середовищем.

Лекційні заняття варто розбити на чотири блоки. Перший блок є методологічним: «Міські студії та міська історія: методологія досліджень». Завданням лектора тут є окреслити дослідницьке поле міських студій, адаптувавши його для студентів-істориків. Тому особлива увага приділяється не тільки підходам до визначення «міста» і характеристиці того, як його вивчають у рамках міських студій, але й становленню міської історії як окремого напрямку історичних досліджень. Важливо показати й співвідношення міської історії з іншими напрямками історичних досліджень,

охарактеризувати здобутки української та зарубіжної історіографії. Студенти мають зрозуміти, як працює міждисциплінарність, перехресшуються теоретичні підходи при вивченні окремих аспектів міської проблематики та якою, власне, ця проблематика є. Для кращого занурення студентів у контекст курсу варто не перетворювати лекційні заняття у монолог, а вести їх у форматі інтерактивного діалогу, що сприятиме зацікавленню аудиторії. Наприклад, плідним початком занять видається дискусія про очікування від курсу, яка поступово переходить в обговорення того, що ми називаємо «містом», чим є «міський стиль життя», як у різні історичні періоди працює дихотомія «місто/село». Такі питання сприяють тому, що студенти починають дивитися на місто не лише як обивателі міського простору, а й крізь урбаністичну призму. Одним словом, вони починають вловлювати нюанси та розуміти сконструйоване довкола себе середовище.

Після ознайомлення студентів з теоретичним та тематичним каркасом міських студій можна переходити до наступного блоку «Становлення модерного міста та міських студій». Перелік тем, які тут варто заторкнути, широкий, але зводиться він до того, аби показати процеси урбанізації та індустріалізації, зростання і розвиток міст у ХІХ – на початку ХХ ст. Обговорення викликів модерного міста, до яких призвели окреслені процеси (велике скупчення людей, антисанітарія, погані житлові умови, економічні злидні тощо), – це також спосіб показати, як сприймали місто у цей період, які дискусії точилися між лібералами та консерваторами, тобто апологетами та ніщівними критиками міста, щодо стану міського середовища. Ці дискусії є також ключем до розуміння контексту перших міських досліджень, зосереджених на вивченні повсякденних умов життя містян, які лягали в основу реформ, що мали би покращити умови проживання нижчих верств суспільства, сприяли би боротьбі з бідністю, епідеміями тощо. Приклади дозволяють продемонструвати двоспрямованість і подальших студій, що їх буде зосереджено, з одного боку, на стратегіях виживання у модерному місті, а з другого – на дослідженні реформ та міській політиці.

При розгляді становлення модерного міста важливо зберігати баланс у висвітленні проблематики, пов'язаної зі змінами фізичного простору,

та суспільними трансформаціями. Курс не має перетворитися ані на історію архітектури, ані на соціальну історію, тому треба показувати зміни в їхній взаємодії та взаємозумовленості, тримати у постійному фокусі уваги соціальну та фізичну тканини міста водночас. Цього можна досягнути, зосередившись на комплексному розгляді питань. Зокрема, вдалим прийомом буде розглянути простір крізь призму соціальної топографії. Не менш доречним буде висвітлення одного питання під різними кутами зору. Наприклад, одна з ключових тем міського розвитку – це прокладання водогонів та каналізації. Її можна розглядати як інфраструктурний проект через призму висвітлення міської політики, але також як засіб боротьби зі смертністю. Це, своєю чергою, стосується проектів боротьби з епідеміями та прищепленням суспільству навичок здорового способу життя, до чого ангажувалися не тільки гігієністи, але й представники/ці середнього класу, які займалися благодійністю та просвітницькою діяльністю, засновували товариства, організації та відповідні заклади. Ініціювання таких проектів слугувало підтвердженням приналежності до середнього класу й заможних верств містян, а водночас це було способом участі у розвитку самого міста. Розмова про ці сюжети передбачає висвітлення тем про модерне місто та його суспільство, ідентичність містян (етнічну, класову, гендерну, расову) та практики їхньої самоідентифікації. Атракційною також є тема про сприйняття міста містянами, про фланерські практики, про кольори, звуки та запахи міста. Зосередження на цих питаннях дозволяє звернутися до літературного доробку ХІХ ст. і прочитати його по-новому. З літератури можна почати й обговорення ще однієї, не менш цікавої теми: про злочинність у модерному місті. Розкриваються ці та не названі тут теми на прикладі міст Західної Європи, Російської імперії, Австро-Угорщини та США. Для кращого засвоєння матеріалу, безперечно, варто також наводити приклади Києва, Харкова, Одеси, Львова.

Третій блок лекційних занять зосереджується на розвитку міст та міських студій у ХХ ст. Значну увагу тут варто приділити контексту появи Чиказької школи урбаністики та доробку чиказьких дослідників. Для цього спочатку належить висвітлити особливості розвитку американських міст та пояснити, чому саме Чикаго стало містом, яке перетворилося на

справжню лабораторію соціологічних досліджень міського населення. Розгляд цієї теми дозволяє показати можливості глибинного вивчення міського суспільства завдяки методу інтерв'ювання та добре окресленим методологічним питанням. Разом з тим, спроби визначення урбанізму та міського стилю життя в працях американських урбаністів мали колосальний вплив на подальший розвиток не тільки міської теорії, але й міської історії, у тому числі поза США. З другого боку, бажано вдаватися до синхронізації, показавши стан урбаністичних студій, приміром, у Києві. Адже усвідомлення проблем міського розвитку було щонайменше багато в чому подібним.

Оскільки поява теорій та підходів щодо осмислення та аналізу міського середовища була реакцією дослідників на тогочасні виклики розвитку міста, то обговорення теоретичного доробку логічно провадить до аналізу тенденцій розвитку міста уже в ХХ ст. Серед останніх починають домінувати автомобілізація та вертикалізація, розвиток центральних частин міста та поступова субурбанізація. На порядок денний виходить й одна з найважливіших тем – перетворення міста у місце для комфортного проживання, у простір для людей, а не машин. Відповідно, другий важливий наголос у цьому лекційному блоці робиться на зростанні громадського активізму в повоєнний період, появі теорії про право на місто та змінах у підходах до планування публічного простору в середовищі самих урбаністів. Обговорення цієї проблематики мають супроводити приклади з розвитку індустріального, тоталітарного та соціалістичного міста, широко витлумаченого європейського міста та міст США. Досвід українських міст і тут є невід'ємною складовою ширшої контекстуалізації міської проблематики.

Завершальний, четвертий блок лекційних занять стосується сучасних тенденцій розвитку міста та підходів до його вивчення. У ньому мова мусить іти про типологію сучасних міст та визначення характеристик постіндустріального/ неоліберального / sustainable / smart міста, а також підходів до реалізації управлінських рішень та прикладів міської трансформації від міста виробництва до міста сервісу. Доброю ілюстрацією змін та викликів буде висвітлення теми брендування міста. Її можна розкрити на прикладі Нью-Йорка, що дасть можливість зосередитися

на економічних кризах початку 1970-х років, загрозі банкрутства міста, винайденні бренду НЙ і як результат – перетворенні Мангеттена на один з найбільш упізнаваних міських просторів світу. При цьому корисно також продискутувати зі студентами бренд Києва, поміркувавши разом про те, на основі яких атракційних пропозицій можна перетворити місто хоча б у регіональний хаб. Така дискусія є важливою у контексті подальшого висвітлення тем про світові та глобальні міста, а також різноманітні рейтинги міст. Підсумком цього блоку є дискусія про сучасні виклики: право на місто та проблеми джентрифікації, розробка екологічної політики як основи сталого розвитку міст, можливостей сучасних технологій як способу реалізації концепції розумного міста. Завершити цей блок варто відкритим питанням до студентів: як створити міста для містян та зробити їх дружніми до різних категорій населення.

Виклад проблематики розглянутих лекційних блоків чергується із відповідними, тематично узгодженими семінарськими заняттями. Літературу та відеоматеріал до семінарів треба добирати таким чином, щоб навіть за обмеженої кількості занять ознайомити студентів з найбільш знаковими працями у царині міських студій, показати схеми аналізу певних питань, поглибити знання предмету вивчення.

Хорошим упровадженням до проблематики курсу, чому варто присвятити перший семінар, стане обговорення праці Макса Вебера «Місто». На її основі можна розпочати дискусії про дефініції міста та окреслити основні трансформаційні зміни в розвитку міст. Прочитання цього тексту варто поєднати з іншими, не менш знаковими текстами. Наприклад, доречно використати роботу Гордона Чайлда про міську революцію, а питання урбанізації та викликаних нею суспільних змін окреслити за Кінгслі Дейвісом.

Наступне семінарське заняття доцільно зосередити на ознайомленні з проблемним полем досліджень модерного міста у ХІХ ст. У нагоді тут стануть ґрунтовні дослідження вікторіанського міста Гарольда Джеймса Дайоса та Парижа як столиці сучасності Девіда Гарві. Детальне вивчення розвитку окремих європейських міст продовжується на подальших семінарах, для яких добирається добре знама література предмету. Зокрема, про особливості містопланування, соціальні практики містян,

перетворення міста у простір політики можна дискутувати на прикладі Відня, читаючи Карла Шорске; на досвіді Відня, Лондона та Парижа, зосереджуючись на роботі Дональда Ользена; перспективу міст Російської імперії можна збагнути на основі тексту Данієля Брауера. Додаткові аспекти міського розвитку вводяться завдяки працям Володимира Кравченка про Харків, Володимира Лапіна про Петербург та Анни Мазанік про Москву.

Після ознайомлення з соціальними та політичними практиками модерного міста варто зупинитися на темі міста як простору спостереження та переживання. Побудувати це тематичне семінарське заняття доцільно довкола текстів Георга Зіммеля про духовне життя у великому місті та концепцій Вальтера Беньяміна. До переліку тем, які пропонуються до обговорення, включено такі: збереження індивідуальності у великому місті; нові експерименти з міським простором, концепція фланера та її критика. Важливо спонукати студентів ознайомитися щонайменше зі структурою та особливістю проекту Беньяміна «Паризькі пасажі», оскільки він залишається одним з найграндіозніших у царині міських студій. Для цього студенти можуть виконати міні-дослідження, підготувавши виступ про концепцію фланера в згаданому тексті. Однак обмежувати вивчення доробку Беньяміна виключно паризькими нотатками є невиправданим, оскільки й інші його тексти, зокрема «Московський щоденник», пропонують добірні спостереження за міським життям. А тому до переліку рекомендованої літератури під час цього заняття варто також включити уривки з нотаток про Москву кінця 1920-х років.

Закріплення розглянутого матеріалу, присвяченого розвитку модерного міста у XIX – на початку XX ст., відбувається на проміжному підсумковому занятті – зазвичай у форматі презентацій. Тема семінару: «Просторові практики киян межі століть (на основні путівників, художньої літератури, листівок, фото)». Студенти мають самостійно підібрати джерела та на їх основі проаналізувати просторові практики різних соціальних груп у Києві. Альтернативним видом заняття може бути спільне відвідування одного з музеїв міста та подальше обговорення репрезентації міської проблематики в його колекціях (до прикладу: зображення міста у колекціях Національного художнього музею України). Формат

і завдання цього заняття такі, щоб студенти змогли показати, що вони не тільки засвоїли прослуханий і прочитаний матеріал, але й готові з ним працювати, аналізуючи пласти міського життя минулого.

Якщо вивчення модерного міста ХІХ – початку ХХ ст. відбувається переважно на основі ґрунтовних історичних розвідок, то про місто ХХ ст. найкраще говорять теоретичні розробки. Введення у проблематику міжвоєнного містопланування та міського способу життя відбувається за допомоги хрестоматійних текстів Берджеса, Корбюзьє, Вірта, Мамфорда. Під час обговорення для наочності варто використовувати документальні фільми про міста чи інтерв'ю з цими урбаністами. Результатом цього заняття має стати сформульована студентами відповідь на питання, чому погляди цих авторів були знаковими для розвитку не тільки міської теорії, але й підходів до розбудови міст у ХХ ст.

Продовженням вивчення теми змін у містоплануванні є детальний аналіз роботи Кевіна Лінча про образ міста. Цей текст повертає нас до дискусії про ментальні мапи, що їх ми розглядали у курсі для бакалаврів. Він є хорошим прикладом того, як завдяки дослідженню ментальних мап містян можна зрозуміти сприйняття міського простору і врахувати це нове знання при подальших розробках міського дизайну. Історикам дослідження Лінча дає необхідний методологічний інструментарій, який дозволяє зібрати та систематизувати інформацію, почерпнуту з різноманітних джерел, та виконати дослідження у рамках міської історії. Адже, з одного боку, застосовуючи підхід Лінча, можна розробити питальник, який допоможе вийти на сприйняття міста чи в усноісторичному дослідженні, чи при роботі з його-документами, а з другого боку, пропускаючи джерела через запропоновану ним модель використання простору, можна розкрити повсякденні практики містян в окремо взятий період.

Спостереження за міським життям є центральною темою в праці Джейн Джекобс про життя та смерть американських міст. Семінар, присвячений аналізу її підходів, варто поєднати з переглядом та коментуванням документального фільму про авторку: «Громадянка Джейн: битва за місто» (2016). Адже, як показує досвід, саме лише прочитання тексту не дає студентам повного розуміння досягнень Джекобс та кардинальних змін

у громадянському активізмі містян, до яких спричинила її діяльність. Тому розгляду її концепції міста та досвіду її боротьби за місто варто приділити щонайменше одне семінарське заняття.

Для кращої контекстуалізації та демонстрації концептуальних зсувів в урбаністиці, що їх було закріплено упродовж 1960-х років, студентам варто запропонувати доробок данського урбаніста Яна Гейла. Можна зупинитися, зокрема, на вже перекладеній українською книжці «Міста для людей», що підсумовує багато десятиліть роботи автора з міським простором. Або ж опрацювати запропонований ним у співпраці з Бриджит Сварре тематичний огляд підходів до вивчення публічного життя у місті. Як і у випадку з Джекобс, при обговоренні слід використати і доступний відеоматеріал, зокрема записи лекцій Гейла.

Відповідно до зацікавлень студентів, тематику подальших семінарських занять можна варіювати, оскільки за браком часу розглянути всі підходи та тенденції неможливо. Наприклад, завжди успішним є сприйняття досліджень Мішеля де Серто про повсякдення містян та пласти пам'яті й можливості їхнього відчитування у місті-тексті. Доповнити їх варто розробками Еша Аміна та Найгеля Трифта. Про економічні підґрунтя розвитку постіндустріального міста можна дискутувати за текстами, наприклад, Саскії Сассен. Політична боротьба, опір та право на місто найкраще розкриваються у роботах уже згаданого Девіда Гарві. Однак яким би не був вибір тематичного наповнення заключних семінарських занять, завершити їх варто обговоренням книги Едварда Глейзера «Тріумф міста: як наш найвеличніший винахід робить нас багатшими, розумнішими, екологічнішими, здоровішими та щасливішими». Ця книжка, написана одним з найбільших апологетів міста, пропонує як історичний огляд, так і сучасний зріз проблем, пов'язаних із розвитком міст не лише Європи та США, а загалом світу. Навряд чи можна знайти кращу працю для підсумку всього вивченого під час курсу матеріалу.

Наприкінці курсу студентам треба продемонструвати свій рівень опанування нового знання, написавши оригінальну творчу роботу. Очікується, що в такій роботі вони зможуть продемонструвати розуміння теоретичного матеріалу та специфіки напрямку досліджень. Тема і проблематика обираються самостійно. Виконане завдання надсилається

викладачеві у вигляді тексту та представляється у вигляді презентації під час аудиторного заняття. Текст роботи обсягом до 20 тис. знаків має містити: обґрунтування теми, визначення мети роботи та її методології, концептуалізований та контекстуалізований виклад матеріалу, висновки. Основні результати роботи студент/ка представляє в усній презентації тривалістю до 15 хв.

За роки, протягом яких я читаю зазначені курси, ми встигли випустити чимало студентів. Дехто з них написав і успішно захистив роботи, виконані або в ключі ментального картографування, або ж міських студій. Це могли бути праці про образи «іншого» / просторові уявлення в конкретно взятому джерелі (найчастіше йшлося про пресу та тревелогі) та сконструйовані ідентичності, або історії окремих соціальних груп і їхніх повсякденних практик у містах. У будь-якому разі мій викладацький досвід показує, що вивчення простору значно збагачує пізнання студентами минулого і дає їм у руки додаткову лінзу, крізь яку можна роздивитися безліч мікропроцесів, не включених до великих наративів. А це і є тим, що робить наш фах цікавим і привабливим для наших юних колег.